

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ**

**ФИЛОСОФИЯ ЖАНА САЯСИЙ-УКУКТУК ИЗИЛДӨӨЛӨР
ИНСТИТУТУ**

**К. КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д.09.16.534

**Кол жазма укугунда
УДК: 809.434.(575.2.) (043.3)**

САЛИМОВ РУСТАМБЕК ШУХРАТБЕКОВИЧ

**КЫРГЫЗСТАНДА ДЕМОКРАТИЯНЫН КАЛЫПТАНУУ
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ: ФИЛОСОФИЯЛЫК АНАЛИЗ**

09.00.11 – социалдык философия

**Философия илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын авторефераты**

Бишкек – 2016

Диссертация Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр Институтунун социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүндө аткарылды

Илимий жетекчиси: КР УИАнын корреспондент-мүчөсү,
философия илимдеринин доктору, профессор
Тогусаков Осмон Асанкулович

Расмий оппоненттери: философия илимдеринин доктору, профессор
Орозалиев Эрик Садыкович

философия илимдеринин кандидаты, доцент
Самыйканов Адисбек Тынчтыкбекович

Жетектөөчү мекеме: Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик
курулуш, транспорт жана архитектура
университетинин философия жана
социалдык-гуманитардык илимдер кафедрасы
(720020, Бишкек ш., Малдыбаев көчөсү 34 б)

Диссертациялык иш 2016-жылдын 23-декабрында саат 12⁰⁰ до Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институту, К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети жана Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин алдындагы философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык) диссертацияларды жана культурология боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д.09.16.534 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасында таанышууга болот (720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а).

Автореферат 2016-жылдын «18» ноябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты, у.и.к.

Акматова Н.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Кайра куруу доорунда совет өлкөсүн саясий, социалдык-экономикалык жана укуктук жактан трансформациялоо жолу СССРдин кыйрашына алып келди. Жаңы көз каранды эмес мамлекеттердин, анын ичинде суверендүү Кыргыз Республикасынын түзүлүшү коомду радикалдуу саясий-маданий, ошондой эле социалдык-экономикалык жактан өзгөртүү менен шартталган бир топ проблемаларды чечүү зарылдыгын баса белгиледи. Мындай жагдайда көпчүлүк мамлекеттер саясий жана социалдык-экономикалык кайра түзүүлөрдүн демократиялык жолун тандап алышты. Бирок мезгилдин өтүшү менен демократиялык институттардын түзүлүү жана функциялануу натыйжалары түрдүү мүнөзгө ээ болду. Тигил же бул деңгээлди шарттаган себептердин ичинен демократиялык реформалар ишке ашкан элдердин, мамлекеттердин маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктөрү зор роль ойнойт.

Кыргызстанда акыркы мезгилдерде болуп өткөн өзгөрүүлөр да күтүлгөн натыйжага толугу менен алып келе элек. Системалык кризистин түз натыйжасы катары Кыргызстандын алгачкы эки Президентинин мамлекет башчылыгынан демократиялык эмес жол аркылуу кетиши, Президенттин кызмат ордун бир гана мөөнөт менен мыйзамдуу чектөө ж.б. эсептелет.

Саясий системалардын жана түзүлүштөрдүн, ошондой эле маданияттардын унификациясына алып келген ааламдашуу шартында жана «жарандык институттарды жайылтуу, өнүктүрүү максатында» деген чүмбөттү жамынып ишке ашырылган «түстүү революциялар» демократия феноменин изилдөө зарылдыгын дагы бир ирет далилдөөдө.

Азыркы өлкөлөрдүн көпчүлүгү өздөрүн демократиялык мамлекет катары эсептешет, анткени алар толук кандуу жарандык институттарды түзүүгө умтулушууда. Демократия сыяктуу эле бул институттардын жагымдуулугу экономикалык жана технологиялык жактан күчтүү өнүккөн өлкөлөрдүн демократиялык мамлекеттер катары саналышы менен түшүндүрүлөт. Андыктан аталган институттардын мамлекетте натыйжалуу функцияланышы экономикалык өсүп-өнүгүүгө, аны менен катар социалдык жана саясий стабилдүүлүккө алып келет деген ой басымдуулук кылат.

Объективдүү шарттарга байланыштуу Кыргызстан акыркы мезгилдерде сырткы күчтөрдүн таасиринин натыйжасында бир цивилизациялык абалдан экинчисине өтүүгө мажбур болууда. Бүгүнкү социомаданий кырдаалда өлкөбүз базар мамилелерин калыптандырууга багытталган жарандык коомду куруу менен байланышкан жаңы сапаттык абалга өтүүдө.

Жогоруда айтылгандар Кыргызстандын бүгүнкү күндөгү демократиялык өнүгүү проблемаларынын булагын иликтөөдө ушул мезгилге чейин басымдуулук кылып келген жана учурдагы реалдуулукка таянган социологиялык мамиле менен эле чектелип калбастан, этносубуздун мурунку тарыхын жана маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктөрүн талдоо зарылдыгын белгилейт.

Кыргызстандагы демократиянын азыркы абалы жана өнүгүү деңгээли көптөгөн суроолорду пайда кылат, алардын көпчүлүгүнө кыргыз элинин маданий-цивилизациялык өзгөчөлүгүн эске алып жооп берүүгө болот. Азыркы Кыргызстандагы демократиялык курулуштун реалдуу жетишкендиктери, ийгиликтери Борбордук Азияда жашаган башка элдерден толеранттуулуктун жана эркиндикке умтулуунун жогорку даражасы, эмансипация менен айырмаланган кыргыздардын маданий, менталдык өзгөчөлүктөрү аркылуу шартталат. Бирок Кыргызстанда демократиялык институттарды куруудагы кыйынчылыктар трайбализм, аймактык бөлүнүү, автократтык тенденциялар сыяктуу көрүнүштөрдү пайда кылган өзгөчөлүктөр менен түшүндүрүлөт. Аталган жагдайлар иштин актуалдуулугун белгилейт.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр Институтунун илимий иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн объектиси жана предмети. Изилдөөнүн объектиси болуп социалдык-руханий реалдуулуктун өзгөчө феномени катары белгилүү болгон демократия эсептелет. **Изилдөөнүн предмети** - Кыргызстандагы демократиянын маданий-цивилизациялык негиздери, анын калыптануу өзгөчөлүктөрү жана шарттары.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациянын негизги максаты болуп Кыргызстандагы тарыхый жана маданий-цивилизациялык айырмачылыктар менен шартталган демократиялык процесстердин калыптануу өзгөчөлүктөрүн философиялык талдоо саналат.

Белгиленген максатка ылайык иштин төмөнкү милдеттери аныкталды:

- демократия түшүнүгүн маданий-цивилизациялык өңүттөн философиялык талдоо;
- демократиянын маңызын жана карама-каршылыктарын изилдөө;
- Кыргызстандагы демократиянын салттуу, маданий-цивилизациялык негиздерин аныктоо;
- кыргыз элинде байыркы мезгилден эгемендүүлүккө чейинки демократиянын калыптануу спецификасын тактоо;

– азыркы Кыргызстандын демократиялык өнүгүү өзгөчөлүктөрүн иликтөө.

Диссертациянын теориялык жана методологиялык негиздери.

Диссертациянын теориялык жана методологиялык негиздерин демократия проблемасы боюнча чет өлкөлүк жана ата мекендик окумуштуулардын философиялык, саясий, социологиялык жана укуктук ой жүгүртүүлөрү түздү. Изилдөө процессинде илимий таанып-билүүнүн системалык, тарыхый, формалдык-логикалык усулдары колдонулду. Иликтөө методологиясынын негизи болуп коомдук өнүгүүнүн объективдүү мыйзамдарын эске алуу эсептелет.

Изилдөө маданий-цивилизациялык ыкмага таянуу аркылуу жүргүзүлдү, мында иликтөөнүн объектисин жана предметин талдоо кыргыз элинин маданий-цивилизациялык өзгөчөлүгүн эске алуу менен ишке ашты.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Кыргызстанда демократиянын калыптануу өзгөчөлүктөрүн талдоого алган комплекстүү философиялык изилдөөлөр дээрлик жок эсе.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы катары төмөнкү жоболорду белгилөөгө болот:

– демократия феномени маданий-цивилизациялык өнүгүүнүн натыйжасы катары талдоого алынды;

– демократиянын маңызы жана карама-каршылыктары маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктү эске алуу менен аныкталды;

– Кыргызстанда демократиянын калыптанышындагы салттуулуктун ролу изилденди;

– байыркы мезгилден тартып эгемендүүлүккө чейинки кыргыз мамлекеттүүлүк шартындагы демократиянын калыптанышы аныкталды;

– азыркы Кыргызстандагы демократиялык өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрү талдоого алынды.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыгына коргоого сунушталуучу айрым жоболорду да кошууга болот.

Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси

Илимий иштин теориялык мааниси Кыргызстандагы демократиянын өнүгүү абалы жана мүнөзү, демократиялык процесстердин маданий-цивилизациялык негиздери, өзгөчөлүгү жана мүнөзү жөнүндөгү социалдык-философиялык билимдерди кеңейтүүдө жана тереңдетүүдө турат. Диссертациядагы социалдык-философиялык концепция иретинде жалпыланган теориялык-методологиялык нуктагы натыйжаларды демократиянын азыркы абалын талдоодо, анын келечектеги өнүгүү тенденциясы менен байланышкан проблемаларды өздөштүрүүдө, чечмелөөдө колдонууга болот.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдарын жана жыйынтыктарын, ошондой эле анын теориялык-методологиялык принциптерин социалдык философия, маданият таануу, маданият жана саясат философиясы, маданият теориясы, глобалистика, дүйнөлүк маданият тарыхы боюнча атайын курстарды окутууда пайдаланууга мүмкүн.

Диссертациянын материалдарын ЖОЖдогу жогоруда көрсөтүлгөн предметтер боюнча лекциялык курстарда колдонууга болот. Андан тышкары аларды аталган тематика боюнча кийинки изилдөөлөргө негиз катары колдонуу мүмкүн. Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык принциптерин, корутундуларын, натыйжаларын Кыргызстандагы демократияны түзүү маселелери боюнча мамлекеттик саясатты иштеп чыгууда пайдалануу жакшы натыйжа берет.

Коргоого сунушталуучу негизги жоболор:

1. Демократиянын мүнөзү, анын формалдуу белгилери, коомдо же мамлекетте өнүгүү даражасы ошол социум тарыхый өнүгүү процессинде калыптандырган баалуулуктар системасы, дүйнө жөнүндөгү элестөөлөр, жүрүм-турумдук стереотиптер аркылуу аныкталат. Андыктан демократиянын өнүгүү мүнөзүн жана даражасын изилдегенде коомдук топтордун күчүн жана кызыкчылыктарын эле эмес, аксиологиялык ченемдерди, жүрүм-турумдун туруктуу үлгүлөрүн, ошондой эле моралдык-этикалык нормаларды, кыскасы, жалпы тарыхый жана маданий тажрыйбаны эске алуу максатка ылайыктуу.

2. Демократиянын маңызы массанын чыгармачыл энергиясын багыттоочу укуктук жана социалдык-саясий шарттарды түзүүдө турат. Бирок изилденип жаткан феномендин маңызы анын мамлекеттин экономикасына карата позитивдүү таасири менен чектелет деп айтууга болбойт. Аталган феномен күчтүү, таасирдүү топтордун өз ара байланышынын жана күрөшүнүн натыйжасы болуп саналат. Анын маңызы ошол күчтөрдүн катышы аркылуу ачылат. Ал эми бул кубулуштун негизин түзүүчү эркиндик, теңдик, бир туугандык, адилеттүүлүк сыяктуу идеалдар демократиянын максаты болуп саналат.

3. Салттуулукту сактаган социумдар авторитаризмге ыктап, плюрализмге карама-каршы багытталган. Авторитаризм формасы жана маңызы боюнча салттуу коомго жакын, ал социумду туруктуу абалда кармайт, ал эми плюрализм салттуу коомго терс таасирин тийгизет. Салттуу коом төмөнкү деңгээлдеги көрсөткүчтөр менен мүнөздөлөт. Бул жагдай социумдун социалдык-экономикалык, маданий-руханий абалына белгилүү таасирин тийгизет. Байыркы доорлордон тартып көчмөн кыргыз эли чарбалык жана саясий жактан автономдуу, көз карандысыз социум катары белгилүү. Бул жагдай салттуу коомдо демократиялык

принциптерге жана формаларга ыктаган массалык психологиялык типтин калыптанышын шарттаган. Кыргыз уруу-уруктарынын бири-биринен көз карандысыздыгы жогорку даражада болгон, алар эл башчылары жана жамаат мүчөлөрү зарыл деп эсептеген учурда гана биригишкен.

4. Октябрь революциясынын жеңиши менен советтик мамлекетте жаңы демократия бекемделген, ал жаңы социалдык-экономикалык жана саясий системанын пайда болушу менен шартталган бир топ өзгөчө мүнөздөргө ээ болуу менен бирге көп жагынан аталган түшүнүктүн азыркы мааниси менен дал келбейт. Айрым мүчүлүштүктөрүнө карабастан советтик демократия позитивдүү мүнөзү менен өзгөчөлөнүп турат. Совет бийлигинин эң улуу жетишкендиктеринин бири болуп акысыз жалпы орто билимдин коомго милдеттүү түрдө берилиши, акысыз жогорку билимди сапаттуу алууга бардык шарттардын түзүлүшү эсептелет. Калктын билиминин деңгээли менен сапатынын жана демократиянын ортосунда түз жана кыйыр байланыш бар. Билим деңгээли төмөн социумда демократия жөнүндө сөз кылууга мүмкүн эмес. Ал эми билим берүүнүн жогорку даражасында демократиялык институттардын калптанышына шарт түзүлөт. СССР доорунда демократиянын өнүгүшүнө жол ачкан керектүү шарттар түзүлгөн.

5. Кыргызстанда коомдук жана саясий жашоону демократиялаштыруу жаатында көптөгөн иш-аракеттер жасалган. Бирок бул жагдай негизинен коомдук жана саясий жашоону институционалдаштыруу процессине тиешелүү, башкача айтканда аталган процесс коомдук мамилелерди социалдык институттарга кайра түзүү эрежелери, нормалары жана санкциялары негизделген демократиялык формага өткөрүүнү билдирет. Формалдуу көз караш менен айтканда, Кыргызстанда демократиялык институттар түзүлгөн, бирок алардын реалдуу мазмуну дагы деле салттуу коомдун мүнөзүн алып жүрөт. Кыргызстанда трайбализмдин күчөшү жана кайра жанданышы азыркы коомдук өнүгүүдөгү модернизация жана реалдуу демократиялаштыруу жолун жокко чыгарбайт. Бүгүнкү геосаясий мейкиндикте азыркы жана салттуу элементтердин биригиши байкалууда, туруктуу тенденцияга ээ болуу менен жаңы элементтер эскисин четке кагууда, бул жагдай Кыргызстандагы азыркы мамлекеттик, саясий жана укуктук формалардын, процесстердин реалдуу, конкреттүү мазмунун аныктайт.

Издөнүүчүнүн жеке салымы демократия феноменин социалдык-философиялык талдоонун негизинде жалпыланган илимий корутундулар жана жоболор менен аныкталат.

Диссертациянын апробацияланышы. Диссертациянын негизги жоболору ОшМУдагы Индиялык борбор уюштурган Эл аралык илимий-

практикалык конференциялардын (-Ош, 2012, 2013); «Түрк дүйнөсү» аттуу Эл аралык экономикалык форумдун (-Турция, 2015); К.Тыныстанов атындагы Ыссык-Көл мамлекеттик университетинин 75 жылдыгына арналган «Глобалдаштыруу жана интеграциялоонун азыркы шарттарында илим жана билим берүүнүн гармонизациясы» аттуу Эл аралык илимий-практикалык конференциянын (-Каракол, 2015); «Кыргыз философиясынын актуалдуу проблемалары» аттуу республикалык илимий-практикалык конференциянын (-Ош, 2015); “Духовная безопасность молодежи Кыргызстана: проблемы и поиски” аттуу республикалык илимий-практикалык конференциянын (-Ош, 2016) материалдарында чагылдырылган.

Диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Илимий изилдөөнүн негизги натыйжалары 17 илимий макалада чагылдырылды, анын ичинде 1 макала Казастанда «Поиск» журналында, 5 макала (РИНЦ, РФ) «Интерактив Плюс» журналында жарык көрдү.

Диссертация Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун философиянын тарыхы, тааным теориясы, илимдин тарыхы жана философиясы, социалдык философия, этика жана эстетика бөлүмдөрүнүн кеңейтилген жыйынында талкууга алынып, коргоого сунушталды.

Диссертациянын түзүлүшү. Диссертациялык иш киришүүдөн, эки баптан, беш параграфтан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү - 157 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

«Киришүүдө» талдоого алынып жаткан теманын актуалдуулугу белгиленип, анын изилденүү даражасы мүнөздөлдү, иштин максаты менен негизги милдеттери аныкталды, изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери, илимий жаңылыгы, коргоого сунушталган жоболор, диссертациянын теориялык жана практикалык мааниси, апробацияланышы көрсөтүлдү.

«Демократия феноменин изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери» аттуу биринчи бапта демократия маданий-цивилизациялык көз караштан талдоого алынып, анын маңызы, карама-каршылыктуу мүнөзү изилденди.

«Демократия маданий-цивилизациялык феномен катары» деп аталган биринчи параграфта демократия маданий-цивилизациялык өнүгүүнүн контекстинде философиялык талдоого алынды.

Азыркы учурда демократия түшүнүгүнүн бири-биринен бир аз айырмаланган аныктамалары кеңири учурайт. Бул дефинициялардын дээрлик бардыгы демократияны саясий режим же башкаруу формасы катары мүнөздөйт.

Демократия маселесине, анын маңызына философиялык рефлексиянын негизинде талдоо жүргүзүүдө философиялык ыкмалардын бири болгон маданий-цивилизациялык усулду колдонуу жакшы натыйжа берет. Демократия феноменин изилдөөдө социологиялык ыкманы колдонуу материалдык булактарды, коомдун таптык структурасын, социумдун экономикалык базисин талдоо менен эле чектелип калат. Ал эми цивилизациялык ыкманы колдонууда демократиянын формалары, мүнөзү, анын маңызы, ошондой эле социалдык табияты материалдык, социалдык-экономикалык жана саясий факторлордун негизинде эмес, социо-руханий жана маданий факторлордун таасиринин натыйжасында аныкталат.

Ар тараптуу категория жана феномен катары, ошондой эле өзгөчөлүгүнө жана тар адистигине байланыштуу маданият, цивилизация түшүнүктөрү саясий илимдер тарабынан толук изилдене албайт. Бул маселени философияга таянуу аркылуу чечүүгө болот. Андан тышкары батыш европалык маданияттын жана цивилизациянын негиздеринин бири катары демократия маданий кубулуш сыяктуу антикалык цивилизациянын натыйжасы болуп саналат. Демократия саясий режим катары коомдук эң маанилүү чечимдерди коллективдүү түрдө кабыл алуу усулун билдирет. Демократиялык институттар жана принциптер, анын өнүккөн формалары - европалык маданияттын көп кылымдык эволюциясынын натыйжасы.

Демократия феноменин кароодо саясий кубулуш катары мамлекеттик бийлик дүйнөлүк маданияттын органикалык бөлүгүн түзөөрүн баса белгилөө зарыл, анткени бийликтин формалары бири-бири менен тигил же бул деңгээлде диалектикалык мүнөздө байланышып, моралдык-этикалык нормалар, аксиологиялык багыттар, дүйнөгө болгон көз караштык негиздемелер же принциптер аркылуу аныкталат.

Демократия маселесин изилдөөдөгү маданий-цивилизациялык ыкма этнос жана демократия сыяктуу бири-бири менен тыгыз байланышкан түшүнүктөрдү изилдөөнү талап кылат, анткени мамлекеттин мүнөзү, өнүгүү даражасы жана формалары сыяктуу эле демократиянын калыптануу өзгөчөлүктөрүнө узак тарыхый өнүгүүнүн натыйжасы болгон этникалык белгилер олуттуу таасирин тийгизет. Ошол себептүү тигил же бул этникалык белгилерди баалоо аркылуу белгилүү социомаданий процесстерди жана ошондой эле алардын реалдуу натыйжаларын түшүндүрүүгө болот. Этнос жана маданият – бири-бири менен тыгыз байланышкан кубулуштар. Ар бир этнос башка элдерден маданий

өзгөчөлүгү менен айырмаланат. Андан тышкары демократия маданияттын эволюциясынын тике натыйжасы болуп саналат. Демек, этностун маңызына, өзгөчөлүгүнө карап демократияга белгилүү баа берүүгө болот.

Башкаруунун түрдүү формалары, анын ичинде демократия менен байланышкан проблемаларга арналган алгачкы фундаменталдык аналитикалык эмгектер Платон жана Аристотель тарабынан жазылган.

Демократияга тиешелүү теориялык ой жүгүртүүгө Жаңы мезгилдин ойчулдары Дэвид Юм, англиялык философ, эмпиризмдин жана либерализмдин өкүлү Джон Локк, француз жазуучусу, укук таануучу жана философ Шарль Монтескье, француз философу Жан-Жак Руссо чоң салым кошкон [Руссо, Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты [Текст] / Ж.-Ж. Руссо / Пер. с фр. - М., 1998. - 416-б.].

Немец философиясынын классикалык өкүлү Г. Гегель монархияны колдоо менен бирге демократиянын калыптануу проблемаларын, тактап айтканда, жарандык коомду кеңири изилдеген [Гегель, Г.В.Ф. Философия права [Текст] / Г.В.Ф. Гегель // Соч. – М., -Л., 1934. -7-Т. -527-6.].

XX кылымдагы белгилүү философтор Н.А. Бердяев, К. Поппер, Э. Фромм, Ф. Хайек, Ю. Хабермас ж.б. демократия маселесине терең көңүл бурушкан. XX кылымдагы философиялык ой-жүгүртүүнүн өнүгүү контекстинде британдык тарых философиясы боюнча адис, тарыхчы, маданият таануучу, социолог, цивилизациялык теорияны түзүүчү А. Тойнбинин [Тойнби, А. Постижение истории [Текст] / А. Тойнби. - М.: Айрис-Пресс, 2006. - 482-б.] атын баса белгилөө зарыл. Ал демократия маселесин негизги проблема катары карабаса да, тарых жана маданият көз карашынан ар кандай феномендерди изилдөөгө карата универсалдуу ыкманы белгилеген.

Капиталисттик мамилелердин күчөшүнүн натыйжасында демократияга байланыштуу теориялык ой жүгүртүүнүн кеңейишинде Алексис де Токвиль, Роберт Даль, Карл Поппер, Макс Вебер, Дэниел Белл, Аврам Хомский, Энтони Гидденс, Джон Милль, Джон Дьюи, Юрген Хабермас, Джон Ролз, Ханна Арендт, Исая Берлин, Йозеф Шумпетер, Эрих Фромм, Джованни Сартори сыяктуу ойчулдардын салымы зор.

Марксисттик теориянын негиздөөчүлөрү К. Маркс, Ф. Энгельс, В.И. Ленин буржуазиялык демократияга негативдүү мамиле жасоо менен бирге пролетардык же коммунисттик демократияны сунушташкан.

Каралып жаткан проблеманын маңызын, өнүгүү өзгөчөлүктөрүн аныктоонун негизин маданий-цивилизациялык ыкма түзгөндүгүнө байланыштуу кыргыз элинин тарыхый, менталдык, маданий өзгөчөлүктөрүн изилдеген кыргызстандык окумуштуулардын, тактап айтканда М.Т. Абдылдаев, А.А. Айтбаев., Ш.Б. Акмолдоева, А. Алтмышбаев, Б. Аманалиев, М.М. Амердинова, М.Т. Артыкбаев, Г.А. Бакиева, А.Х. Бугазов,

А.А. Бекбоев, Ж.Б. Бөкөшев, М.Ж. Жумагулов, А.И. Исмаилов, А.Ч. Какеев, А.К. Кулназаров, Г.А. Мукамбаева, С.М. Мукасов, А.И. Нарынбаев, Ч.Т. Нусупов, Р.Д. Стамова, О.А. Тогусаков, А.И. Токтосунова, Ж.К. Урманбетова, М.М. Эдилова, А.Б. Элебаева жана башка илимпоздордун эмгектери зор теориялык жана практикалык мааниге ээ.

«Демократиянын маңызы жана карама-каршылыктары» деп аталган экинчи параграфта бул процесстин маңызы жана карама-каршылыктары изилденди.

«Демократия» түшүнүгү азыркы гуманитардык илимдеги көп тараптуу түшүнүктөрдүн бири болуп саналат. Аталган кубулуш социалдык-саясий феномен катары бир нече аспектилерге ээ. Демократия мамлекетти уюштуруунун формасы катары бардык жарандарды өлкөнү башкарууга тең укук берген мыйзамга ээ кылат. Ал коомдук түзүлүштүн идеалы катары мыйзамдын алдында бардык жарандардын тең укуктуулугу, инсандын эркиндигин жана укуктарын коргоо, элдик суверенитет жана мыйзамдуулук сыяктуу аксиологиялык ченемдерди камтыйт. Изилденип жаткан феномен мекеменин, уюмдун, ишкананын мүчөлөрүнүн формалдуу теңдигине, башкаруу органдарынын шайлоо системасына, көпчүлүк добушка таянып чечим кабыл алууга негизделген саясий форма болуп саналат. Демократия коомдук саясий кыймыл катары каралат; анын ишмердүүлүгү демократиялык идеалды ишке ашырууга багытталган, башкача айтканда, социумдун чыгармачылыгын, активдүүлүгүн чагылдырат.

Азыркы демократиянын мүнөзүн жана өзгөчөлүктөрүн узак тарыхый мезгилдерден бери калыптанып келе жаткан универсалдуу адамзаттык баалуулуктарды чагылдырган белгилердин негизинде ачууга болот. Алар төмөнкү негизги белгилер боюнча мамлекеттин, коомдун жалпы түзүлүшүн аныктаган нормалардын комплексин түзүшөт: элди мыйзамдуу түрдө мамлекеттик бийликтин булагы катары кабыл алуу жана өкүлчүлүк, ошондой эле тике, түз демократия аркылуу ишке ашкан суверенитетти институционалдык чагылдыруу; мамлекеттик бийликтин негизги органдарынын шайлоо системасы. Бийликтин өкүлчүлүк органдарын шайлоо системасы аркылуу эл мыйзамдын чегинде өзүнүн бийликтик ыйгарым укуктарын ишке ашырууга, өлкөнү башкарууга мүмкүндүк алат; азчылыктын кызыкчылыктарын эске алуу менен көпчүлүктүн пикирине таянып маанилүү чечимдерди кабыл алуу; жарандардын мамлекеттик жана коомдук башкарууга катышуудагы укуктарынын юридикалык теңдиги. Бул принцип демократиянын негизги принциптерине кирет; инсандын укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруудагы кепилдиктер; коомдук жана мамлекеттик жашоонун бардык чөйрөлөрүндө мыйзамдын жогору турушу. Демократия бийликтик, укуктук чектерге ээ,

башкача айтканда, изилденип жаткан социо-саясий феномен инсандын жана азчылыктын укуктарын зарыл учурларда чектейт; бийликтин аткаруу, мыйзам чыгаруучу жана сот бутактарына бөлүнүшү. Азыркы демократия бийликтин кандайдыр-бир бутакта гана топтолуп калышына каршы чыгат. Аткаруу, мыйзам чыгаруучу жана сот бийлиги өз компетенциясынын чегинде гана ишмердүүлүгүн жүргүзө алат; саясий плюрализм. Жарандык коом плюралисттик мүнөзгө ээ, башкача айтканда, мындай социум коомдук пикирлердин жана атуулдардын кызыкчылыктарынын көп түрдүүлүгүнө негизделет. Калктын түрдүү топтору өз кызыкчылыктарын жактоо менен бирге мамлекеттик бийликке саясий партиялардын, коомдук кыймылдардын ишмердүүлүгү аркылуу таасир тийгизүүгө умтулат.

Демократиянын негизги элементтери болуп демократиялык институттар саналат, алардын негизги милдеттери катары коомду анархиядан, охлократиядан, тоталитаризмден жана диктатурадан сактоо, ошондой эле азчылыктын укуктарын камсыз кылуу каралат. Бул жагдайда жалпы, тең жана жашыруун шайлоо укугу менен катар төмөнкү демократиялык институттарды белгилөөгө болот: конституция, анда инсандын укуктарынын жогору турушу, мамлекет жана инсандардын ортосундагы чыр-чатактарды чечүүчү, көзөмөлдөөчү механизмдери бекемделген; бийликтин вертикалдуу түрдө мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бутактарына, ошондой эле горизонталдуу мүнөздө борборго жана жергиликтүү өз алдынча аймактарга бөлүнүшү; маалыматтардын ар түрдүү булактарына ээ болуу шартында саясий көз караштарды чагылдыруунун эркиндиги; өнүккөн көп партиялуу системада саясий кызыкчылыктарды артикуляциялоонун эркиндиги.

Аталган институттар жок болгон учурда демократия толук кандуу эмес, аягына чыкпаган мүнөзгө ээ болот. Бул институттардын консолидациясы толук кандуу жана стабилдүү демократиялык системага өтүүнү билдирет. Ал эми демократиялык системанын өнүкпөгөндүгү анын ишке жөндөмсүздүгүн жана туруксуздугун аныктайт.

Демократиялык институттар күчтүү өнүккөн өлкөлөрдө мамлекет жана коом инсанды терең көзөмөлгө алат, анткени мамлекет үчүн инсандын реалдуу эркиндигине караганда туруктуулук, өнүгүү, ресурстар менен камсыз болуу, коопсуздук маанилүү, ошондуктан мындай өнүккөн мамлекеттер көзөмөлдү күчөтүү үчүн түрдүү натыйжалуу техникалык каражаттарды колдонушат. Демократиялык институттар да бул көзөмөлдү негиздөө багытында пайдаланылат.

«Кыргызстандын демократиялык өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү» аттуу экинчи бапта өлкөбүздөгү демократиянын салттуу, маданий-цивилизациялык негиздери, кыргыз элинде байыркы мезгилден

эгемендүүлүккө чейинки мамлекеттүүлүк шартындагы демократиянын калыптанышы изилденди, азыркы Кыргызстандын демократиялык өнүгүү өзгөчөлүктөрү талдоого алынды.

«Салттуулук - Кыргызстандагы демократиянын маданий-цивилизациялык негизи» деп аталган биринчи параграфта Кыргызстандагы демократиянын салттуу, маданий-цивилизациялык негиздери философиялык рефлексиянын деңгээлинде иликтенди.

Кыргыз элинин тарыхын түрдүү критерийлерди эске алып кароо зарыл. Тандалып алынуучу критерийге ылайык коомду түрдүү баскычтарга бөлүүгө мүмкүн. Эгерде маңыздуу маданий өзгөчөлүктөр негизги орунга коюлса, анда кыргызстандык социумду эки доорго бөлүүгө болот: анын биринчиси кыргыздардын салттуу коом шартындагы жашоосу, ал эми экинчиси коомдун индустриалдык жана постиндустриалдык сыяктуу жаңы сапаттык абалга өтүшү менен байланышкан. Бул жагдайга ылайык салттуу кыргыз коомунун белгилүү элементтерин, этносубуздун мамлекеттик болмушунун өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле Кыргызстанда демократиянын азыркы учурда өнүгүшүн талдоо - учур талабы. Кыргызстанда демократиянын өнүгүшүнүн саясий өзгөчөлүктөрү гана эмес, демократиялык институттардын калыптанышынын жана функцияланышынын өзгөчөлүктөрүн аныктаган маданий булактарды иликтөө зор кызыгууну туудурат.

Кыргыз салттуу коомундагы саясий система ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болгон. Кыргыздардын адаптациялык жөндөмдүүлүктөрүнө курчап турган айлана-чөйрө, тоолуу ландшафт да белгилүү таасирин тийгизген. Салттуу коомдо коллективдүү кызыкчылыктар жеке кызыкчылыктардын үстүнөн басымдуулук кылат. Ошону менен бирге эле салттуу коомдун негизин түзгөн жана структуралардын стабилдүүлүгүн камсыз кылган консерватизм туруктуулугу менен мүнөздөлөт.

Кыргыз эли да көчмөн жашоо образын кармагандыгына байланыштуу салттуулук өзгөчө консерватизм мүнөзүнө айланган. Көчмөн мал чарбачылыгы этностун жашоосунун жана материалдык өндүрүшүнүн негизин түзгөн. Бул тармактардагы өзгөчөлүктөр өтө акырындык менен жүргөндүгүнө байланыштуу кыргыздар социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жаңы фазасына өтө албай, уруу-уруктук мамилелердин чегинде калышкан. Ага ылайыктуу салттуу тажрыйбага негизделип, маданияттын инновациялык бөлүгүн танып, четке каккан маданият жана мал чарбачылыгы кескин өзгөрүүгө дуушар боло алган эмес. Башка социумдар менен тыгыз байланышка чыга албаган көчмөн калктын психологиясы тышкы таасирлерге анча дуушар болгон эмес, демек, эски психологияны оңой эле өзгөртүүгө мүмкүн эмес эле. Өзүн коллективдин бир мүчөсү катары андап-сезген индивид толугу менен

топко, жамаатка баш ийип, аларга таандык принциптерди жана нормаларды туу туткан.

Батыш мамлекеттериндеги демократия, анын азыркы формалары социалдык-психологиялык көз караштан индивидуализм философиясына жана практикасына таянат. Күчтүү өнүккөн демократиялык коомдо укуктар жана эркиндиктер конкреттүү индивидге таандык, анын өз алдынчалыгына жана көз карандысыздыгына карап тигил же бул мамлекеттеги демократиялык институттардын өнүгүү мүнөзүн жана даражасын баалоого болот. Демек, индивидуализм, жеке принциптер басымдуулук кылган мамлекеттер жана коомдор демократиялык формага жакын болот. Салттуу кыргыз коомчулугунда болсо коллективизм индивидуализмден жогору турган.

«Кыргыз мамлекеттүүлүк шартындагы демократия (байыркы доордон эгемендүүлүккө чейин)» деп аталган экинчи параграфта кыргыз элинин байыркы мезгилден эгемендүүлүккө чейинки мамлекеттүүлүк шартында демократиянын калыптанышы изилденди.

Демократия, анын өнүккөн формалары мамлекеттүүлүк шартында пайда болуп, өнүккөн. Мамлекет социумдун болмушунун уюштурулган өбөлгөсү, коомдун функцияланышынын жогорку формасы катары кызмат аткарат.

Белгилүү болгондой, кыргыздар тарыхый өнүгүүсүнүн белгилүү баскычтарында мамлекеттен тышкары жашашкан, ал эми мамлекет пайда болгондо көчмөн менталдуулук (номадизм) зарылдык түрдө маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу европалык жана кээ бир чыгыш классикалык саясий формаларынан айырмаланып турган мамлекеттин жана мамлекеттик формалардын мүнөзүнө таасирин тийгизген.

Аскердик күчтүн негизинде пайда болуп, көчмөндөрдүн мамлекеттери аны активдүү колдонуу аркылуу гана өнүгүү мүмкүн экендигин терең аңдап-сезишкен. Бул мамлекеттердин экономикасы отурукташкан калктардын чарбалык ишмердүүлүгүнүн, продуктыларды кайра бөлүштүрүүнүн негизинде жүргөн. Номаддардын аскердик күчүнүн начарлашы мамлекеттин жоюлушуна же бийликтин отурукташкан калкка өтүшүнө алып келген. Мындай шартта көчмөндөр толук же толук эмес интеграцияга дуушар болушкан. Эгер интеграция жүрбөй, мамлекет талкаланса, номаддар кайрадан көчмөн жашоо образына кайрылышкан. Башкача айтканда, номаддарда ар дайым альтернатива болгон: мамлекеттин чегинде жашоо ишмердүүлүгүн жүргүзүү же мамлекетке чейинки, баштапкы абалга, номадизмге кайрылуу.

Мамлекеттен тышкары жашоого мүмкүндүк көчмөндөрдө туруктуу мамлекеттик эмес менталдуулуктун калыптанышына алып келген. Көчмөндөрдүн аң-сезиминде мамлекеттин болмушу анын

функцияланышынын зарыл шарты катары эсептелген эмес. Ушул жагдайлардын баары көчмөндөр тарабынан түзүлгөн мамлекеттердин начарлашына алып келген.

Кыргыз урууларынын жана уруктарынын толук экономикалык өз алдынчалуулугу аларга саясий автономияны камсыз кылган. Ар бир кыргыз уруу, уруктары кичи мамлекет катары кызмат аткарган, мында бийлик уруу же урук башчысынын колунда топтолгон, ал ички башкаруунун өз алдынча формасын чагылдырып, патриархаттык башатка негизделген. Мында жамааттын ичиндеги өз ара мамилелерди жөнгө салууда салттуу формаларга чечкиндүү роль таандык болгон, экономикалык жана саясий усулдар моралдык факторлор менен толукталган.

XIII кылымдан тартып кыргыздар мамлекеттүүлүгүн жоготуп, советтик доордо гана кайрадан мамлекетке ээ болушкан, ага чейин кыргыздар Кокон хандыгынын чегинде жашашып, андан кийин Россия империясынын курамына кирген. Кыргызстандын аймагында бир нече областтардын курамына кирген уезддер түзүлгөн, бул жагдай тууганчылык принциптерине негизделген аймактык бөлүнүү системасына зыян келтирген.

Кыргыз элинин өнүгүүсүнүн жаңы баскычы 1917-жылдын октябрь айында башталды. 1924-жылы Кыргызстан автономдуу область статусуна ээ болуп, 1926-жылы Кыргыз Автономдуу Советтик Социалисттик Республика болуп кайра түзүлгөн. Ал өзүнүн өкмөтүнө жана коммунисттик партиясына ээ болгон. 1936-жылы 3-советтик Конституция кабыл алынып, Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасы түзүлгөн: анын статусу советтик Россия менен тең болгон, КПССтин жергиликтүү республикалык бөлүгү болгон Коммунисттик партия түзүлгөн.

Кыргыз ССРи башка советтик республикалар сыяктуу эле реалдуу суверенитетке ээ болбогон. Андан тышкары Кыргызстанда экономикалык башаттардан тартып башкаруу системасын камтыган реалдуу мамлекетти кайра курууга зарыл шарттар түзүлгөн эмес. Октябрь революциясынын жеңиши менен советтик мамлекетте жаңы демократия бекемделген, ал социалдык-экономикалык жана саясий системанын пайда болушу менен шартталган бир топ мүнөздөргө ээ болуп, демократиянын азыркы түшүнүгүнө дал келбейт. Айрым мүчүлүштүктөрүнө карабастан советтик демократия позитивдүү мүнөзү менен өзгөчөлөнүп турат.

Советтик саясий система жана мамлекеттик укуктук режим тоталитардык мүнөзгө ээ болгон деп баалоого болот, анткени ага төмөнкүлөр мүнөздүү болгон: үстөмдүк кылган партия тарабынан калыптанган расмий идеология басымдуулук кылган; мамлекеттик бийлик башкаруунун аткаруу бутагынын колунда концентрацияланган, ага мыйзам чыгаруучу жана сот бутагы баш ийген; мамлекетти жана коомду

башкаруудагы борборлоштуруу, ал коомдук турмуштун бүткүл чөйрөсүнө көзөмөл жүргүзүүгө умтулган; мамлекеттик бийликтин бардык системасын бюрократиялаштыруу, экономиканын милитаристтик тиби жана мүнөзү [Теория государства и права / Н.И. Матузов жана А.В. Малько. - 2- бас. - М., 2001. - 94 - б.].

Совет мейкиндигинде мамлекеттик укуктук режим тоталитардык системадан авторитардык тартипке трансформацияланган. Мамлекеттүүлүктүн советтик формасы бир топ негативдүү, антидемократиялык мүнөзүнө, репрессияга, Кыргыз ССРинин формалдуу суверендүүлүгүнө карабастан, кыргыз эли үчүн зор позитивдүү мааниге ээ. Белгилүү максатка багытталган саясий жана социалдык-экономикалык иш-чаралардын натыйжасында тарыхый ченемден алганда кыска мезгилдин ичинде кыргыз эли көчмөн жашоо образынан отурукташкан формага өтүүгө мүмкүнчүлүк түзүлгөн. Зарыл шарттарды түзүү менен бекемделген жашоо образынын кардиналдуу алмашышы менен кыргыз эли жаңы типтеги мамлекетти курууга мүмкүнчүлүк алган. Бул курулуш Россиянын тышкы колдоосу менен ишке ашкан. Сырткы жардамсыз бул процесс узак мөөнөткө созулмак.

«Азыркы Кыргызстандын демократиялык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү» деп аталган үчүнчү параграфта өлкөбүздүн учурдагы демократиялык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү талдоого алынды.

СССРдин кулашы жана Кыргызстандын эгемендүүлүктү алышы менен кыргыз элинин тарыхында учурда уланып келе жаткан жаңы баскычы башталды. 1991-жылдын 31-августунда Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңеши тарабынан Кыргыз Республикасынын суверенитети жарыяланды, андан эки жыл өткөн соң, легендарлуу парламент тарабынан эгемендүү Кыргыз Республикасынын биринчи Конституциясы кабыл алынды, бул Конституцияда башкаруунун президенттик формасы белгиленген.

Жаңы Конституциянын 1-беренесинде Кыргыз Республикасы (Кыргызстан) эгемендүү, демократиялык, укуктук, мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган, унитардык, социалдык мамлекет катары каралат [Кыргыз Республикасынын Конституциясы. -Б. 2010, 1-б.].

Кыргыз Республикасынын биринчи, андан кийинки жаңыланган жана ошондой эле учурдагы Конституциясы батыш үлгүсүндөгү конституцияларга негизделгени ачык көрүнүп турат, бул жагдай мамлекеттин формасы жана башка негизги саясий системалар, анын ичинде демократия, укук сыяктуу эле жалпысынан батыштык үлгүдөн келип чыккан. Бирок саясий формалар, анын ичинде укук да белгилүү бир баалуулуктар базасына таянгандыгына байланыштуу айрым карама-каршылыктар пайда болот. Бир нече кылымды басып өткөн, өнөр жай доору жана буржуазиялык революциядан бери калыптанып келе жаткан

батыш демократия либералдык баалуулуктарга таянат. Бул кырдаал кыргыз элинин тарыхый, маданий, менталдык жана географиялык жактан чыгыш элдерине тиешелүү экендиги менен шартталган көптөгөн спецификалык мүнөзгө ээ болгон көйгөйлөрдү жаратат. Узак тарыхый убакыт бою башка маданий негизде калыптанган бөтөн мамлекеттик жана саясий формаларды өздөштүрүү көбүн эсе маданий жана менталдык айырмачылыктарга байланыштуу кыйынчылыктар менен коштолот. Биринчи кезекте бул баалуулуктар базасына тиешелүү. Учурдагы батыш демократиялык институттары салттуу аксиологиялык ченемдерге жана институттарга каршы келген либералдык баалуулуктарга ылайыкташкан.

Кыргызстанда бүгүнкү күндө интеллигенттик чөйрөдө, ошондой эле жалпы коомдо акыркы он жыл ичинде жүргүзүлгөн рыноктук жана демократиялык реформалар күтүлүүчү же каалаган жыйынтыктарга алып келбеди деген ой кеңири тараган жана ал реформалар салттуулук мүнөзүн алып жүргөн базалык принциптерге, нормаларга жана баалуулуктарга табигый түрдө карама-каршы келгендигине байланыштуу четке кагылат. Бул жобону далилдөөдө общиналык психологияга жана ага ылайыктуу жүрүм-турумга ыктаган индивид борборунда турган салттуу коомдун жалпы (общиналык) мүнөзүнө таянышат, ошол эле мезгилде азыркы демократиянын абдан өнүккөн формалары индивидуалисттик психологияга, философияга жана жүрүм-турумга жакындайт. Индивидуализм өкүлчүлүк демократия мүнөздүү болгон базар экономикасынын социалдык-психологиялык негизин түзөт.

Демократиянын эң башкы заманбап атрибуттарынын жана анын ийгиликтүү функцияланышынын милдеттүү түрдөгү шарттарынын бири – өнүккөн жарандык коомдун болушу. Көпчүлүк учурда демократия жана өнүккөн жарандык коом тыгыз байланышкан жана бири-бирин толуктоочу түшүнүктөр болуп эсептелет. Белгилүү болгондой, жарандык коом батыш цивилизациясынын өнүгүшүнүн натыйжасы катары саналат, бул жагдай батыш эмес социумдардын жана мамлекеттердин жалпы маданий, менталдык абалында бир топ кыйынчылыктарды пайда кылат.

Кыргызстанда саясий жана коомдук-экономикалык мамилелерди либералдаштыруу жана демократиялаштыруу парадоксалдуу мүнөздөгү натыйжалардын пайда болушун шарттады. Мында сөз Кыргызстандагы саясатта, экономикада, мамлекеттик жана коомдук турмушта трайбалисттик тенденциялардын кайра жаралышы жана активдешиши жөнүндө болуп жатат.

СССРдин жоюлушу менен жаңы муун өсүп чыкты, алар үчүн капиталисттик, саясий, укуктук жана социалдык-экономикалык формаларга жана мамилелерге өтүү менен байланышкан жаңы реалдуулук жалгыз туура жол бойдон калат. Бул адамдар үчүн индивидуалисттик жашоо стратегиясы, философия жана аны менен байланышкан

баалуулуктук база табигый, түшүнүктүү мүнөзгө ээ. Жаңы реалдуулуктун негизинде пайда болгон тенденция салттуу коомдо жана советтик доордо түзүлгөн социалдык элестөөлөр системасын, ошондой эле менталитетти, массалык аң-сезимди олуттуу өзгөрүүгө дуушар кылат.

«Корутундуда» төмөндөгүдөй жалпы логикалык жыйынтыктар алынды:

1. Азыркы геосаясий мейкиндикте бирдиктүү глобалдык маданият калыптанып, ал локалдык маданияттарды сүрүп чыгарат. Демократиянын принциптери жана институттары маданияттардын универсалдашуусуна мүмкүндүк түзөт. Ошондой эле экономикалык, технологиялык жактан артта калган элдерге, мамлекеттерге алдыга жылууга керектүү шарттарды жаратат. Демек, демократия маданий экспансия катары эле кызмат өтөбөстөн, коомдогу социалдык-экономикалык, саясий жана маданий проблемалардын комплексин чечүүчү күчтүү каражат болуп саналат.

2. Демократиянын калыптанышы жана өнүгүшү бири-бири менен тыгыз байланышкан факторлордун негизинде гана ишке ашат. Алардын катарына төмөнкүлөрдү кошууга болот: базар экономикасынын толук кандуу функцияланышы; бул жагдай бийликтин мамлекеттин же айрым топтун гана колуна топтолушуна жол бербейт; социумдун экономикалык жактан өнүгүшүнүн жогорку деңгээли, мында татаал социалдык, экономикалык, руханий проблемаларды ийгиликтүү чечүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт; жарандардын жашоо жыргалчылыгы, жашоо образынын жогорку даражасы; өлкөнүн калкынын көпчүлүк бөлүгүндө саясий маданияттын калыптанышы, ал толеранттуулуктун жогорку даражасы, плюрализм, компромисске жөндөмдүүлүк, деспотизмге жана зордук-зомбулукка карама-каршы туруу, эркиндикке умтулуу менен мүнөздөлөт.

3. Кыргыз элинин советтик мезгилге чейинки доору салттуу коомго кирет. Кыргыздар жашоонун салттуу ыкмасына жакын болгондугуна байланыштуу Кыргызстандын азыркы шартында да демократия салттуулуктун айрым типтүү мүнөздөрүн камтыйт. Салттуу коомдо жашоонун коллективдүү принциптери, нормалары жана негиздемелери басымдуулук кылып, индивидуализм четке кагылат. Кыргыздардын аскердик демократия шартында жашоосу кыргыз уруу, уруктарынын индивидуализмди колдогон милитаристтик абалы сыяктуу эле чыгыш деспотизмине мүнөздүү абалга өтүшүнө жол берген эмес.

4. Октябрь революциясынын жеңиши менен советтик мамлекетте жаңы социалдык-экономикалык жана саясий системанын калыптанышы менен шартталган өзгөчө мүнөздөргө ээ болгон демократия негизделген. Кемчиликтерине карабастан советтик демократия бир топ позитивдүү мүнөздөргө ээ. Совет бийлигинин эң

негизги жетишкендиктеринин бири болуп өлкө боюнча милдеттүү акысыз жалпы орто билим берүүнү киргизилишин, ошондой эле сапаттуу жалпы акысыз жогорку билим алууга зарыл шарттарды түзүүнү кошууга болот. Советтик мамлекеттин максаттуу саясий жана социалдык-экономикалык ишмердүүлүгүнүн натыйжасында тарыхый ченемден алганда кыска мөөнөттө этнос номадизмден отурукташкан формага өтүп, коомдук прогресске жол ачылган.

5. Салыштырма өнүккөн инфраструктуранын, калктын түрдүү топторунун ортосундагы байланыштардын күчөшүнүн натыйжасында уруу-урукка бөлүнүү аймактык мүнөзгө ээ болуп, бул жагдай мамлекеттин саясий жана коомдук процесстеринде, ошондой эле саясий-административдик чөйрөдө маанилүү роль ойной баштады. Мындай уруу-уруктук саясий жана социалдык абал географиялык фактор менен коштолду. Трайбализмдин күчөшү мурунку социалисттик саясий жана чарбалык системанын, ошондой эле коммунисттик идеологиянын жоюлушунун натыйжасында пайда болгон идеологиялык жана когнитивдүү вакуум менен шартталган. Аталган кырдаалда нечендеген кылымдык практика аркылуу текшерилген салттуу баалуулуктарга жана идеяларга кайрылуу муктаждыгы зарылдык түрдө пайда болот.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү эмгектерде чагылдырылды:

1. Салимов, Р.Ш. Специфика культурной адаптации кыргызов [Текст] / Р.Ш. Салимов, Борсонов А.Р. // Вестник Института философии и политико-правовых исследований. - Бишкек, 2011. - №2. - 122-125 - б.

2. Салимов, Р.Ш. Специфика развития правовой культуры кыргызов [Текст] / Р.Ш. Салимов, А.Ш. Таштанова // Вестник Иссык-Кульского Университета. - Каракол, 2011. - №30. - 300-305 - б.

3. Салимов, Р.Ш. Глобализация: проблемы идентификации и демократии в Центральной Азии [Текст] / Р.Ш. Салимов, Г.Ж. Орунбаева // Поиск. - Алмата, 2013. - №2. - 216-222 - б.

4. Салимов, Р.Ш. Кыргыз мамлекеттүүлүк шартындагы демократия [Текст] / Р.Ш. Салимов // Гуманитарные проблемы современности. - Бишкек, 2013. Выпуск 14. - 331-336 - б.

5. Салимов, Р.Ш. Демократиянын түшүнүгүнүн маңызы жана карама-каршылыктары [Текст] / Р.Ш. Салимов // Гуманитарные проблемы современности. - Бишкек, 2013. Выпуск 16. - 638-643 - б.

6. Салимов, Р.Ш. Элементы демократии в традиционном кыргызском обществе [Текст] / Р.Ш. Салимов // Гуманитарные проблемы современности - Бишкек, 2014. Выпуск 19. - 407-411 - б.

7. Салимов, Р.Ш. Особенности развития демократии современного Кыргызстана [Текст] / Р.Ш. Салимов // Гуманитарные проблемы современности. - Бишкек, 2014. Выпуск 19. - 411-416 - б.

8. Салимов, Р.Ш. Демократия как культурно-цивилизационный феномен кыргызского общества [Текст] / Р.Ш. Салимов // Гуманитарные проблемы современности. - Бишкек, 2014. Выпуск 20. - 630-634 - б.

9. Салимов, Р.Ш. Формирование кыргызской государственности в процессе демократизации общества [Текст] / Р.Ш. Салимов // Гуманитарные проблемы современности. - Бишкек, 2014. Выпуск 20. - 634-638 - б.

10. Салимов, Р.Ш. Кыргызстан жарандарынын руханий коопсуздугу [Текст] / Р.Ш. Салимов, Э.К. Шарипова, Р.А. Ысмаилова // Вестник Иссык-Кульского Университета. - Каракол, 2015. - №24. - 252-254 - б.

11. Салимов, Р.Ш. История демократии в условиях кыргызской государственности до новейшего времени [Текст] / Р.Ш. Салимов // Инновационные технологии в науке и образовании. - Чебоксары, 2015. - №3 (3). - 272-274 - б.

12. Салимов, Р.Ш. Исторические предпосылки демократического развития Кыргызстана и его особенности [Текст] / Р.Ш. Салимов // Инновационные технологии в науке и образовании. - Чебоксары, 2015. - №4 (4). - 226-228 - б.

13. Салимов, Р. Ш. Суверенитет как критерий государства [Текст] / Р. Ш. Салимов, Э. К. Шарипова, А. К. Кулназаров // Новое слово в науке: перспективы развития. - Чебоксары, 2016. - № 1 (7). - 93-96 - б.

14. Салимов, Р.Ш. Кыргызский язык в условиях глобализации английского языка [Текст] / Р.Ш. Салимов, Р.А. Ысмаилова // Инновационные технологии в науке и образовании. - Чебоксары, 2015. - № 4 (4). - 264-268 - б.

15. Салимов, Р.Ш. Демократия в условиях глобализации [Текст] / Р.Ш. Салимов, А.К. Кулназаров, Ж. Аваз кызы // Вестник ОшГУ. - Ош, 2016. - 11-14 - б.

16. Салимов, Р.Ш. Категория историчности и образности в исторических очерках [Текст] / Р.Ш. Салимов, С.К. Жусуева // Образование и наука в современных условиях. - Чебоксары, 2016. - № 1 (6). - 311-314 - б.

17. Салимов, Р.Ш. Глобализация как социокультурный феномен [Текст] / Р.Ш. Салимов, Э.К. Шарипова // Вестник ОшГУ. - Ош, 2016.- №2. - 136-143 - б.

Салимов Рустамбек Шухратбековичтин философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн 09.00.11 - социалдык философия адистиги боюнча жазылган **“Кыргызстанда демократиянын калыптануу өзгөчөлүктөрү: философиялык анализ”** аттуу темадагы диссертациясына
Р Е З Ю М Е

Чечүүчү сөздөр: демократия, маданият, цивилизация, руханийлик, суверенитет, мамлекет, мамлекеттүүлүк, салттуулук, калыптануу.

Изилдөөнүн объектиси болуп социалдык-руханий реалдуулуктун өзгөчө феномени катары белгилүү болгон демократия эсептелет.

Изилдөөнүн предмети - Кыргызстандагы демократиянын маданий-цивилизациялык негиздери, анын калыптануу өзгөчөлүктөрү жана шарттары.

Диссертациянын негизги максаты болуп Кыргызстандагы тарыхый жана маданий-цивилизациялык айырмачылыктар менен шартталган демократиялык процесстердин калыптануу өзгөчөлүктөрүн философиялык талдоо саналат.

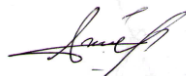
Диссертациянын теориялык жана методологиялык негиздерин демократия проблемасы боюнча чет өлкөлүк жана ата мекендик окумуштуулардын философиялык, саясий, социологиялык жана укуктук ой жүгүртүүлөрү түздү. Изилдөө процессинде илимий таанып-билүүнүн системалык, тарыхый, формалдык-логикалык усулдары колдонулду. Иликтөө методологиясынын негизи болуп коомдук өнүгүүнүн объективдүү мыйзамдарын эске алуу эсептелет.

Изилдөө маданий-цивилизациялык ыкмага таянуу аркылуу жүргүзүлдү, мында иликтөөнүн объектисин жана предметин талдоо кыргыз элинин маданий-цивилизациялык өзгөчөлүгүн эске алуу менен ишке ашты.

Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси Кыргызстандагы демократиянын өнүгүү абалы жана мүнөзү, демократиялык процесстердин маданий-цивилизациялык негиздери, өзгөчөлүгү жана мүнөзү жөнүндөгү социалдык-философиялык билимдерди кеңейтүүдө жана тереңдетүүдө турат. Диссертациядагы социалдык-философиялык концепция иретинде жалпыланган теориялык-методологиялык нуктагы натыйжаларды демократиянын азыркы абалын талдоодо, анын келечектеги өнүгүү тенденциясы менен байланышкан проблемаларды өздөштүрүүдө, чечмелөөдө колдонууга болот.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдарын жана жыйынтыктарын, ошондой эле анын теориялык-методологиялык принциптерин социалдык философия, маданият таануу, маданият жана саясат философиясы, маданият теориясы, глобалистика, дүйнөлүк маданият тарыхы боюнча атайын курстарды окутууда пайдаланууга мүмкүн.

Диссертациянын материалдарын ЖОЖдогу жогоруда көрсөтүлгөн предметтер боюнча лекциялык курстарда колдонууга болот. Андан тышкары аларды аталган тематика боюнча кийинки изилдөөлөргө негиз катары колдонуу мүмкүн. Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык принциптерин, корутундуларын, натыйжаларын Кыргызстандагы демократияны түзүү маселелери боюнча мамлекеттик саясатты иштеп чыгууда пайдалануу жакшы натыйжа берет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Салимова Рустамбек Шухратбековича на тему: **“Особенности становления демократии в Кыргызстане: философский анализ”**, представленной на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

Ключевые слова: демократия, культура, цивилизация, духовность, суверенитет, государство, государственность, традиционализм, становление.

Объектом данного исследования выступает демократия как особый феномен социально-духовной действительности.

Предметом же исследования являются культурно-цивилизационные основы демократии в Кыргызстане, особенности и условия ее формирования.

Основной целью диссертации является философский анализ особенностей процесса становления демократии в Кыргызстане, обусловленного исторической и культурно-цивилизационной спецификой.

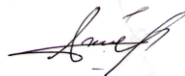
Методологическую и теоретическую основу диссертационного исследования составляют работы, идеи, взгляды и положения представителей зарубежной и отечественной философской, политической, социологической и правовой мысли по проблемам демократии. В процессе исследования были использованы системный, исторический, формально-логический, сопоставительные методы научного познания. Основой методологии исследования является признание объективных законов общественного развития.

Исследование осуществлялось с опорой на культурно-цивилизационный подход. При этом анализ объекта и предмета исследования осуществлялся с учетом культурно-цивилизационной специфики кыргызского народа.

Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в расширении и углублении социально-философских знаний о состоянии и характере развития демократии в Кыргызстане, культурно-цивилизационной основе демократических процессов, специфике и характере демократических трансформаций. Полученные в исследовании результаты, обобщенные в социально-философскую концепцию, могут использоваться при анализе как современного состояния демократии, так и ее исторической перспективы.

Материалы и результаты диссертационного исследования, а также теоретико-методологические принципы и подходы могут быть использованы при создании специальных курсов по социальной философии, культурологии, философии культуры и политики, теории культуры, глобалистике, истории мировой культуры и др.

Материалы диссертации могут быть использованы в лекционных курсах в ВУЗах по указанным дисциплинам. Кроме того, они могут быть использованы в качестве основы для последующих исследований по данной тематике. Теоретико-методологические принципы и подходы, выводы, результаты исследования можно применить при выработке государственной политики по проблемам построения демократии в Кыргызстане.

RESUME

of dissertation of **Salimov Rustambek Shukhratbekovich** on the theme: **«Features of formation of democracy in Kyrgyzstan: the philosophical analysis»**, presented for the degree of candidate of philosophy specialty 09.00.11-social philosophy.

Key words: democracy, culture, civilization, spirituality, sovereignty, state, statehood, traditionalism, formation.

The object of the investigation is democracy as a special phenomenon of social and spiritual reality.

The subject of the investigation is cultural and civilized foundations of democracy in Kyrgyzstan, its formation peculiarities.

The principle aim of the thesis is a philosophical analysis of the peculiarities of the process of establishing democracy in Kyrgyzstan, which is specified by historical, cultural and civilizational specificity.

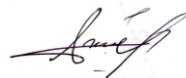
Methodological and theoretical basics of the dissertation investigation consist of works, ideas, views and the statements of the representatives of the foreign and domestic philosophical, political, sociological and legal thoughts on the problem of democracy. Systematic, historical, Aristotelian methods of scientific cognition were used in the process of investigation. The basis for the methodology of investigation is the acknowledgement of the existence of objective laws of social development.

The study was carried out with the support to the cultural and civilized approach, at the same time the analysis of the object and subject of the study was carried out by taking into account the cultural and civilized specificity of the Kyrgyz people.

The theoretical and practical significance of the investigation is in broadening and deepening of the social and philosophical knowledge of the status and nature of the development of democracy in Kyrgyzstan, of the cultural and civilized basis of the democratic processes, the specificity and nature of democratic transformations. The results obtained in the study generalized into socio-philosophical conception, can be used in the analysis of both the current state of democracy and its historical perspectives.

Materials and the results of dissertation study as well as theoretical and methodological principles and approaches of the study can be used in working out special courses on social philosophy, cultural studies, philosophy of culture, culture theory, global studies, history of world culture and etc.

Dissertation materials can be used in lecture courses in Higher Educational Institution on indicated subjects. In addition they can be used as the basis for further research on the subject. Theoretical and methodological principles, conclusions, results of the study can be applied in the drawing up of the national policy on the issues of modeling the democracy in Kyrgyzstan.

Форматы: 60x84/16.   Офсет кагазы.
Көлөмү: 1,75 б.т.   Нускасы: 100

«Maxprint» басмасында басылды.

ИЗДАТЕЛЬСТВО
MAXPRINT
БАСМАСЫ

Дарек: 720045, Бишкек шаары, Ялта көчөсү 114
Тел.: (+996 312) 36-92-50
e-mail: maxprint@mail.ru